

**ЯВИЩЕ ПЛЕОНАЗМУ
В НЕХУДОЖНЬОМУ
ПЕРЕКЛАДНОМУ ТЕКСТІ**

У статті проаналізовано частотні плеонастичні вислови в перекладних наукових і науково-популярних текстах на етапі мовного редагування. Виокремлено групи плеонастичних сполук за ознакою виникнення та за граматично-структурними й лексико-словотвірними ознаками. Вказано на причини появи плеонастичних сполук у текстах, зазначено способи їх уникнення.

Ключові слова: плеонастичні вислови, нехудожній перекладний текст, стилістичне відхилення, граматично-структурні ознаки, лексико-словотвірні ознаки.

В статье проанализированы частотные плеонастические выражения в переводных научных и научно-популярных текстах на этапе языковой правки. Выделены группы плеонастических сочетаний по признаку возникновения и по грамматически-структурному и лексико-словообразовательному признакам. Указаны причины возникновения плеонастических выражений в текстах и способы их правки.

Ключевые слова: плеонастические выражения, нехудожественный переводной текст, стилистическое отклонение, грамматически-структурные признаки, лексико-словообразовательные признаки.

Tautology and pleonasm are undoubtedly strong expressive means in fiction, folklore, publicistic and colloquial styles. At the same time, in scientific or popular science publications, the compounds mentioned are inappropriate and fall into the category of stylistic errors.

The relevance of the above study is determined by the high frequency of the occurrence of pleonastic compounds in non-fiction texts, especially in translated scientific and popular scientific publications, of which the considered material has been particularly collected. The objective of the article is to examine pleonastic phrases as a kind of stylistic deviation; to show how they reduce the expressive quality of non-fiction text; to suggest the ways to their editing; to classify these expressions and to identify the causes of their occurrence in scientific and popular science texts.

The article analyses frequently used pleonastic expressions in such texts at the stage of language editing. The groups of pleonastic compounds on the basis of grammatical-structural and lexical-word-building features are distinguished. On the

basis of origin, the two groups of pleonastic compounds have been identified: conventional and authorial. From the grammatical-structural standpoint, the pleonastic word combinations (substantival, with the connection of the agreement, mainly two-component, and verbal, with the connection of adjoining and control, mainly two-component) and the pleonastic sentences have been distinguished. The lexical-word-building pleonastic compounds have been also found. The reasons for the occurrence of pleonastic compounds in texts (consonant and educational), as well as the ways of editing of such stylistic peculiarities are indicated.

The described material might supplement the list of pleonastic expressions available in dictionaries used for drawing up a different kind of training tasks on stylistics, as well as – in the long run – become a part of the planned dictionary of tautological and pleonastic expressions.

Key words: pleonastic expressions, non-fiction text, translated text, stylistic deviation, grammatical-structural features, lexical-word-formation features.

Тавтологія і плеоназм є, безперечно, сильними виражальними засобами в художній літературі, фольклорі, публіцистичному та розмовному стилях. Натомість у наукових чи науково-популярних виданнях зазначені сполуки недоречні й належать до категорії стилістичних помилок.

Актуальність наведеного дослідження зумовлена високою частотністю побутування плеонастичних сполук у нехудожніх текстах, особливо в перекладних наукових та науково-популярних виданнях, перед тим як вони потрапляють на мовне редагування. Матеріал зібрано з науково-популярних текстів психологічного спрямування, що містять фрагменти розмовного стилю (розповіді пацієнтів).

Нашою метою в статті є розглянути плеонастичні фрази як вид стилістичного відхилення; показати, як вони знижують виражальну якість нехудожнього тексту; запропонувати способи їх редагування. Завдання статті – здійснити класифікацію зазначених висловлювань і проаналізувати причини появи такого виду сполук у наукових та науково-популярних текстах. Описаний матеріал може доповнити наявний у культуромовних довідниках перелік плеонастичних висловів, що їх використовують для укладання різних тренувальних завдань зі стилістики, а також увійти до планованого словника тавтологічних і плеонастичних сполук.

Про явище тавтології та плеоназму в контексті порушення

культури мовлення згадують автори низки мовностилістичних довідників, посібників [1, с. 31–36; 7, с. 39–40], академічних видань [5, с. 117–120], статей [6, с. 22–44]. Мусимо зазначити, що деякі автори під плеоназмом розуміють лише багатослів'я на власномовній основі, передусім синтаксичне, а семантичне дублювання на рівні *запозичене слово – власномовне слово* уналежнюють до тавтології [5, с. 117; 4, с. 175]. Натомість інші дослідники, ідучи за буквальним значенням терміна (від грец. *tauto* – те саме, *logos* – слово), під тавтологією розуміють «змістові повтори, які виникають у випадках, коли в реченні вживаються поряд спільнокореневі слова» [2, с. 51], а під плеоназмом (від. грец. *pleonasmus* – надмірність, надлишок) – «частковий збіг значень слів, що утворюють словосполучення: *пам'ятний сувенір...*, *передовий авангард*» [2, с. 50]. Схожо трактують це й автори збірника «Культура рідної мови» [3, с. 91]. У нашій статті сполуки неспільнокореневих слів з надлишковою семантикою уналежнюємо до явища плеоназму.

Автори посібника «Ділова українська мова», віддаючи належне нормативному плеоназму, зауважують, що ненормативна мовленнєва надмірність ускладнює сприймання тексту, втомлює читача, свідчить про низький рівень мовної культури людини: «Такі вислови свідчать про те, що мовець не розуміє значення іншомовного слова» [7, с. 40]. Зауваги слухні, але в нашому випадку йдеться про перекладачів – професійних знавців принаймні двох мов, тож стверджувати про низький рівень їхньої мовної культури і про те, що вони не розуміють (!) значення слова, яке перекладають, ми не можемо. Тут, на нашу думку, спрацювали інші чинники, про які скажемо нижче.

Висока частотність уживання властива групі аналізованих висловів, які умовно називаємо **узвичаєними плеонастичними сполуками**, тобто вказуємо на їх часткову толерованість у науковому (науково-популярному) стилі: *у своїй праці; в одному зі своїх листів; особисто прийшов; специфічні особливості; основна суть; навчальна аудиторія; у перспективі майбутнього; триває далі; продовжував далі; людська громада (спільнота); людський колектив; унікальний феномен; мудрий*

мислитель; мудрий філософ; важкий тягар; колишні випускники; театральна трупа; металева бляшанка; дивне чудо; дивна авантюра; виступили сльози на очах; зі сльозами на очах; омине стороною; надворі йшов дощ; підвів очі догори; опустив очі додолу; поступати вперед; підняті вгору плечі, моя друга половина; починати спочатку; прихований підтекст; повторяться знову; спокійний відпочинок; зустрічаються разом тощо.

Причиною появи деяких із зазначених одиниць є потреба заповнити синтаксичну паузу. Наприклад, поширений зачин рецензій, оглядів і схожих жанрів «*У своїй праці автор...*» містить семантично зайвий компонент *своїй*, однак його відсутність погіршує плавність тексту, його милозвучність. У такому разі, на нашу думку, варто добирати доречний контекстуальний синонім, як-от: «*у зазначеній праці*», «*у згаданій праці*», «*у цьому дослідженні*» тощо. Безперечно, певні узвичаєні плеонастичні сполуки тяжіють до фразем чи до стертих метафор (*дивне чудо, надворі дощ, виступили сльози на очах, омине стороною, моя друга половина*), тож категорично вважати їх помилковими не варто, особливо в розмовному, художньому чи публіцистичному текстах, однак ми виписали їх із науково-популярних текстів психологічного спрямування. Як уже зазначено вище, частина узвичаєних плеонастичних сполук належить до толерованих у науковому чи діловому стилях. Схоже слововживання спостерегла Г. Волкотруб: «Деякі плеонастичні словосполучення закріпилися в мові і не вважаються сьогодні порушенням лексичних норм. Це такі вирази, як: *букіністична книга..., експонат виставки..., монументальний пам'ятник..., реальна дійсність..., період часу...*» [2, с. 51]. Натомість деякі автори [4, с. 83–84; 8, с. 170–179] категорично заперечують нормативність будь-якого семантичного дублювання, зокрема вилучають з нормативного поля фрази *експонат виставки, період часу*. Зважаючи на певне вагання щодо доцільності вживати окремі плеонастичні сполуки, можемо припустити, що окремі з них свідчать про цікаві семантичні процеси в мові, коли запозичене слово

втрачає частину периферійних сем і починає жити своїм життям. Тут доречно згадати хоч би про сполуку *сервісне обслуговування*, під якою фахівці розуміють *гарантійне обслуговування*, а не обслуговування загалом, тобто спостерігаємо творення синонімного терміна-словосполучення внаслідок стирання частини сем, властивих слову в мові-джерелі.

Серед узвичаєних плеонастичних сполук побутують одиниці, причиною виникнення яких є намагання продублювати значення запозиченого слова власномовною лексемою (*мудрий філософ, дивна авантюра, специфічні особливості, унікальний феномен, у перспективі майбутнього*). Цікаво, що поява плеонастичного означення *мудрий* до старослов'янізму *мыслитель* свідчить про певну «чужість» останнього в мовній свідомості перекладача. Позбутися в тексті зазначених стилістичних огріхів просто – вилучити зайві лексеми, а для досягнення синтаксичної гармонії можна використовувати нейтральні замітники, наприклад, замість *специфічні особливості* вживати *специфічні риси* тощо.

Зазначимо, що серед узвичаєних плеонастичних сполук приблизно половина не містить іншомовного елемента, тож говорити про нерозуміння слова не варто. Очевидно, причина стійкого вживання висловів з надлишковою семантикою навіть серед професіоналів полягає в психології мовців: потрібно підкреслити (підсвідомо) щось важливе або заповнити паузу і в такий спосіб досягти милозвучності. У цьому випадку під красою потрібно розуміти не логіку, а плавність звучання, що й пояснює, на нашу думку, поширення плеонастичних висловів серед мовців. Отже, основною причиною появи плеонастичних висловів, якщо відкинути думку про тотальне незнання мови й низьку культуру спілкування, є потреба консонансності. Безперечно, наполегливе нагадування мовознавців про шкідливість плеонастичних висловів має на меті досягти внутрішньої краси мови – логічної стрункості: «Через багатослів'я обсяг написаного збільшується, а ефект від повідомлення, навпаки, зменшується. Довготи «розмазують»

рельєфне вираження думки, вона стає розпливчастою, магістральна лінія оповіді безслідно губиться. Читачі тонуть у морі зайвих слів» [6, с. 38]. Іронія полягає в тому, що в наведеній цитаті зауважуємо принаймні два випадки плеоназму: розмазування рельєфного зображення = розпливчастість, а коли щось залишає слід, то воно не губиться. Висновок: плеоназм побороти досить важко. Одну з гіпотетичних причин цього ми навели, про другу скажемо згодом.

Другою групою аналізованих фраз є **авторські плеонастичні сполуки**, своєрідні оказіоналізми: *безвідповідальне ошукування, несправедлива дискримінація, великий мегаполіс, великий гала-концерт, додаткові факультативні ознаки, бездоганна досконалість, блюзнірська наруга, несправедливий (брехливий) наклеп, екскурсійний гід, військовий унтер-офіцер, снігова завірюха, непотрібні проблеми, хвалебні оди, злий демон, уявний фантом, цілісна єдність, початковий старт, повторяться знову, самокритика самих себе, марнуємо себе даремно, лише обмежено контролювали, голосно вигукували, соціум людей.*

З лексичного боку маємо сполуки із власномовних компонентів (*безвідповідальне ошукування, бездоганна досконалість, блюзнірська наруга, несправедливий (брехливий) наклеп, снігова завірюха, марнуємо себе даремно, голосно вигукували*) і комбіновані (*несправедлива дискримінація, великий мегаполіс, великий гала-концерт, додаткові факультативні ознаки, екскурсійний гід, військовий унтер-офіцер, непотрібні проблеми, хвалебні оди, злий демон, уявний фантом, початковий старт, лише обмежено контролювали*).

Можливі причини появи плеонастичних висловів на власномовному ґрунті ми вже з'ясували, тут розглянемо психологію виникнення семантичних дублетів взірця *власномовний компонент – запозичена лексема*. Якщо відкинути думку про незнання мов, то залишається дві причини появи таких фраз: 1) уже згадане бажання милозвучності (консонансності) і 2) намагання перекладача (очевидно, підсвідоме) «допомогти» читачеві, який не знає, на думку того самого перекладача, певної

мови. Тож другу причину появи плеонастичних сполук умовно можна назвати «просвітницькою».

З морфологічного боку аналізовані сполуки зазвичай є іменниковими словосполученнями зі зв'язком узгодження (*несправедлива дискримінація*), рідше трапляються дієслівні зі зв'язком прилягання (*голосно викували*) чи керування (*самокритика самих себе*). Структурно ці сполуки зазвичай двокомпонентні, зрідка трапляються трикомпонентні (*марнуємо себе даремно, додаткові факультативні ознаки*).

Чи не найцікавішу групу серед авторських плеонастичних висловів становлять **плеонастичні речення**, у яких семантичне дублювання буває прихованіше, ніж у словосполучах: *Чи з'явилося відчуття неповноцінності, якого ви раніше не знали? Знову створює нову напругу. У минулому вони були колись заражені. Речовина може потрапляти з молоком матері до організму дитини, яку вона годує. Її увагу привернув різючий контраст, який вона побачила. Діти ходили до школи і вчилися. Відкрили там притулок при тамтешній лікарні. Взаємно обдаровують одне одного. Перебували разом наодинці. Адресат, якому надсилають листа. Знову й знову постійно потрапляють у поле зору. Сам власноруч встановив межю. Розвернувся на 180 градусів у протилежний бік. Хто не мав подібного досвіду в минулому. Не прагнув більше нічого іншого. Відчуваю смак зірваних з дерева фруктів.* У плеонастичних реченнях семантичне дублювання відбувається в підрядних частинах складнопідрядного речення (*з'явилося ..., якого раніше не знали*), в однорідних головних та другорядних членах речення (*ходили до школи і вчилися; знову й знову постійно*), у неоднорідних другорядних членах речення (*взаємно ... одне одного*). Трапляється повторення інформації і на рівні головний член речення – другорядний член речення (*сам ... власноруч*).

Українською рідко трапляються **лексично-словотвірні плеонастичні сполуки**, як-от *маленька кімнатка, дотримався своєї обіцянки наново переосмислити*, у яких форманти (-к-, -ся, пере-) дублюють лексичне значення іншого компонента.

Проаналізовано часто вживані плеонастичні вислови, що

трапляються в перекладних наукових і науково-популярних текстах під час мовного редагування. За ознакою виникнення виокремлено дві групи плеонастичних сполук: узвичаєні та авторські. Із граматично-структурного погляду виділено плеонастичні словосполучення (іменникові – зі зв'язком узгодження, переважно двокомпонентні; дієслівні – зі зв'язком прилягання та керування, переважно двокомпонентні) і плеонастичні речення. Виявлено також лексично-словотвірні плеонастичні сполуки. Вказано на причини появи плеонастичних сполук у текстах (консонансна і просвітницька), запропоновано способи редагування таких стилістичних особливостей. Проаналізований матеріал доповнює базу плеонастичних висловів, що їх можна використовувати в навчальному процесі для різного типу завдань. У перспективі – укладання словника плеонастичних сполук.

Бібліографічні посилання

1. **Вознюк Г. Л., Булик-Верхола С. З.** Українська мова (за професійним спрямуванням). – Львів : Вид-во Львівськ. політехніки, 2017. – 308 с.
2. **Волкотруб Г. Й.** Стилїстика ділової мови. – Київ : МАУП, 2002. – 208 с.
3. **Кочан І. М., Токарська А. С.** Культура рідної мови : зб. вправ і завдань. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
4. **Микитюк О.** Культура мовлення: особливості, завдання, цікавинки. – Львів : Вид-во Львівськ. політехніки, 2014. – 236 с.
5. **Микитюк О.** Сучасна українська мова. – Львів : Вид-во Львівськ. політехніки, 2010. – 428 с.
6. **Селігей П.** Типи багатослів'я в наукових текстах // Українська мова. – 2013. – № 4. – С. 22–44.
7. **Середницька А. Я., Куньч З. Й.** Ділова українська мова. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2007. – 140 с.
8. **Фарїон І. Д.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 328 с.